

MAGYAR HADISZERVEZET

A TIZENÖTÉVES TÖRÖK HÁBORÚ IDEJÉN.

1593—1608.

BÖLCSESZETDOKTORI ÉRTEKEZÉS.

IRTA :

SZENTIRMAI IMRE.



ESZTERGOM
BUZÁROVITS GUSZTÁV KÖNYVNYOMDÁJA
1908.

A háború előzményei.

A tizenhatodik században Európa nyugatán az új vallások küzdelme az orthodoxismussal, a spanyol hatalomnak Francia-Angolország s az olasz államok függetlensége foglalkoztatják a kedélyeket. Keleten ezekhez még a középkortól örökölt ozmán veszedelem járul. Mióta Közép-Európának újkorát a magyar hatalom letörésével nyitotta meg a török, főképp, mióta 1541-ben a magyar egységet is megszüntette, azóta, már saját érdekükben is, a Habsburgok voltak azok, akik világhatalmukkal, örökös tartományaik erejével, néha német birodalmi segéllyel is, jól-rosszul útját állották a hódítónak.

De a török elleni harcokban nevezetes szerepet vitt Magyarország is, a megtépett, három felé osztott Magyarország, amely faji szívósságával, szerencsés meggyerendszerével, erős nemzeti érzésével nagy nyomorúságában is fenn tudta magát tartani.

Mikor Sayous a XVI. század utolsó, és a XVII-nek első éveiről, mint Ausztria és a porta, a jezsuita és mozlim közt folyó dráma idejéről beszél, kifelejtí a kettő közül a harmadikat, a malomkövek közül a magot: a magyarságot. Pedig nemzeti, vallási érdekeivel és sérelmeivel, a Bocskay fölkelésben ép ez időtájt föltámadt öntudatával, hazafias lelkesedésével, szenvedéseiben kitartásával nevezetes, világtörténelmi szerepet játszott a magyar.

Ismeretes az a nagyok és alacsonyok közt elterjedt korrupció, visszavonás, vagy részvétlenség a közügyekben, önző, elfajult, elkényesedett életmód a magánéletben — ami a mohácsi veszedelem utáni években jellemezte a magyart. Ismeretes a zsibbadtság, a kapkodás, a pártoskodás, a kicsinyítőség, a birtok-éhség az ellenkirályok harcaiban. Mindezeknek

jobbra kellett fordulniok. A század sok bűnében részes Zrinyi már az önzetlenség mártírja lesz és dicső példát nyújt. Lassankint megváltoznak az emberek.

Végzetes körülmények összejártszása juttatta a nemzetet szomorú állapotába, de tagadhatatlanul nagy részök van benne az egyének bűnei és gyönyörűségeinek is. Ennek a megismerésére jutott a nemzet már az 1547-iki országgyűlésen. „Belátva bűneit, Istenhez tér és a vallásban keres bajainak közepette vigasztalást.” E szomorú korszakban, melyet az irodalomban a jeremiádok jellemeznek, igen megfelelt a sorscsapásoktól sújtottaknak a reformált vallás komor, de erkölcs-tisztító tana. És a vallás kezdett terjedni a szivekben és foglalkozni kezdetek vele az elmék. Hol a veszély, ott legközelebb az Isten. Nem csoda, ha az ellenségtől, jóbaráttól, némettől, töröktől, hajdútól, tatártól ezerféleképen gyötört, kinzott szegény magyar az Istenhez tért. Az egyik elvitte a fiát, a másik a leányát, a harmadik még a házát is a feje fölül; még jó szerencse, ha őt magát is el nem hajtották. De jóban-rosszban megmaradt mellette, segítette, vigasztalta, harcaiban bátorította: a hite. Bár a felekezetek gyűlölték egymást, a haragvó Istent mindegyik a maga módján, de egyenlő hévvel, lángoló buzgalommal iparkodott kiengesztelni. Ebben az időben tűnnek föl ismét azok a szép jelenetek, amilyen például az, amint Pálffy Győr előtt térden imádkozik vad hajdúival együtt, és csak aztán mennek a kapunak.¹ Vallás lelkesítette a magyart az egyik háborúban és — érzékennyé tevén vallási dolgokban — ez ösztökélte a másik háborúra. Ehhez vegyük még hozzá, hogy a hosszas határszéli harcokban megedzve, a viszontagságos élettől megkeményedve, a harcászatban, fegyvernemekben a haladó nyugattal lépést tartva, egyre erősült.

Amíg azonban a magyar nemzeti szellemet a szerencsétlenség, a reformáció, a művelődés és hősi harcok fölébresztik, addig százados ellenségünk, a török, hanyatlani kezd.

¹ Illésházy: Följegyzései. M. H. H. Sz. VII. 53. old.

Szulejmán utolsó nagy hadjárata óta igazi, nagy háború nem volt. Sziget eleste után Miksa csakhamar megkötötte a fegyverszünetet nyolc évre, s ezt Rudolf is több ízben megújította. A fegyverszünet elfogadásának a töröknél nagy okai vannak. A legmagasabb pont után rohamos, vagy lassú esés, de mindig lejtő, mindig esés szokott következni. A török birodalom Szelim alatt külső terjedelmének, II. Szulejmán alatt pedig katonai erejének és félelmetességének érte el tetőpontját. Ezután jöttek még fényes korszakok, de Szulejmán ideje nem ismétlődött meg soha többé.

A Szelim alatt óriásira nőtt török tengeri hatalom érezte meg először a nyugati keresztények erejét Lepantonál. A szárazföldi sereg Perzsiában vívott erőfogyasztó kétségbeesett harcokat az eretnek siiták ellen. De a főbaj a főben volt. A táborban meghalt Szulejmán után a háremi nevelésben, palotaforradalmakban nem akadt hozzá méltó utód IV. Murádig. († 1623.) Tehetetlen uralkodóknak az alantasai mindenhatók. Így volt ez Stambulban is. Nagyrovágyó vezérek váltották fel egymást, s a helytartók, amennyire csak lehetett, függetlenítték magukat. Ez a decentralizáció pedig nem kedvez a hódításoknak, mert azokra csak centralizált hatalom képes.

De a baj az alsóbb rétegekben is meg volt. A megszakításokkal közel 40 évig tartó perzsa harc elfogyasztotta a janicsárságot és kiírtotta a szipáhik lovainak könnyű és szívó fajtát. Mindakettő nevezetes csapás. A janicsárság kiskorától katonának nevelt, edzett, jól begyakorolt, félelmetes sereg volt, de az a hibája, ami minden zsoldos seregnek a régibb korban, t. i. elfogy, nagy időbe kerül, amíg újat nevelnek helyette. Itt a hiányt török nemzetiségűek befogadásával pótolták. Ezek meg is nőültek. A veteránok és újoncok közt állandó volt a viszály és terjedett a demoralizáció. A hűtlen pénzkezelés következtében a zsold nem járt oly pontosan, mint hajdanában. Innen aztán egyre-másra történnek az azelőtt oly ritka janicsárlázadások.

Ilyen állapotok uralkodtak az arany-szarvnál és a janicsárlaktanyákban, mikor Szinán nagyvezér kezdeményezésére kitört a 15 éves háború. Az öreg katona, aki Perzsiában eredmény-

telenül harcolt, több ízben eltávolítva a kormánytól, mindannyiszor kikerülte a selyemzsinórt és mindig újra kezébe vette a hatalmat. Úgy gondolva, hogy a demoralizált katonaság legjobb fenytője és egyszersmind mestere a háború, ahol a katona sarcot, zsákmányt, a vezér dicsőséget, az állam janicsáranyagot és újabb hódításokat szerez, — felszította a háborúnak úgyis izzó paraszát.

Ürügyet nem soká kellett keresnie. Itt Magyarországon a végvárakból innen és túl folyton farkasszemet nézett a két ellenséges had. A határ pedig ugyancsak terjedelmes és a folytonos csatangolások, beütések következtében ingatag, változó is volt. Több, mint 1000 km.-nyi vonal választotta el a hatalmas szultán birodalmát a magyar király és az erdélyi fejedelem országrészeitől. Mindkét fél határvonalait az u. n. végházak jelölték. Ezek szolgáltak védelmül a lakosságnak a pusztító, portyázó becsapások ellen s a béke a háborútól csak abban különbözött, hogy ezeket a véghelyeket ágyúval ostromolni nem volt szabad. Sziget elfoglalása után a végvárak úgy nagyjában megmaradtak birtokosaiknál. Így a horvát végeket Modrus, Bihács, Sziszek, Kapronca, Légrad védték. Dél-Dunántúl leghatalmasabb királyi vára Kanizsa. Innen a Balaton déli partjain húzódott a határ addig, ahol Veszprém, Palota, Tata őrizték a fehérvári, budai basák betörései ellen. Dunán innen egész sor kisebb végvár, Palánk, Fülek, Nógrád, Szécsény, Hollókő, Buják, Hajnácskő, Putnok stb. mellett két hatalmas várunk volt: Újvár és Kassa. Itt érintkezik a királyi Magyarország Erdéllyel, amelynek Rudolffhoz pártolása idején Várad, Sarkad, Lippa, Lugos stb. szolgáltak védelmül a török ellen.

A háborút megelőzőt időben, a drinápolyi béke szomorú harmadfél évtizedében különösen Szlavónia szenvedett sokat a fegyveres béke miatt, úgy, hogy az 1590. évi zágrábi gyűlés ezt a kétségbeesett végzést hozta: „A szlavóniai rendek, mielőtt a török hatalom alá jutnának, vagy hazájukból kivándorolni kényszerülnének, végső veszedelmükben, fennmaradásuk biztosítására oly eszközökhöz fognak nyúlni, melyet soruk és a szükség legalkalmasabbaknak és leghasznosabbaknak fog mutatni.“

A boszniai és pécsi basák ugyanis foglalkoztatni akarván katonáikat, harács és préda kedvéért be-beütöttek Szlavóniába, égettek, perzselték, az embereket ezerszámra hajtották el és nem egyszer összeütköztek a bán, vagy valamely más úr csapatjaival. Az is megtörtént, hogy várat ostromoltak. A Szinán által keresett ürügy épen az egyik vár ostrománál szenvedett nagy török vereség volt. Sziszeknél történt t. i. hogy Hasszán boszniai basa 25,000 emberével Erdődy és Eggenberg seregétől felkoncoltatott. Igazi csata volt ez, ágyúkkal és teljes hadi felszereléssel. Ez nyitja meg annak a számtalan apróbb-nagyobb csatának, ostromnak a sorát, melyeket együttvéve a 15 éves háborúnak szoktunk nevezni.

Ez a háború mutatta meg, hogy félszázados szétdarabolság alatt is megőrizte a nemzet eredeti hadivirtusát és hogy az előbbi századok szervezete, beosztása hiányzott, azt nem a hadiképesség eltűnése, hanem csak a kedvezőtlen események nyomasztó ereje okozta. Ha ennek a másfél évtizednek országgyűlési határozataiból, történetíróiból áttekintjük az akkori hadállítási, hadszervezeti és hadviselési módokat, el kell ismernünk, hogy, ha az elpusztult rendszerek helyébe nem jött is új, ha nem találkozunk is egyöntetű, kifejlett szervezettel és egységes vezetéssel, azért a viszonyokhoz alkalmazkodás, a körülményekhez képest lehető legjobb hadviselés, a hadak megszavazásában és kiállításában nagy buzgalom, és a harcban — az idegenekkel épen ellenkezően — vitézi önfeláldozás, merészség, vállalkozás és az ellenség erejének, gyengéinek tökéletes ismerete jellemzik a magyar hadászatot.

Hadi szervezet.

A régi, banderiális szervezet már a Jagellók alatt pusztulásnak indult. A hódoltság korában pedig a birtokok nagy része török kézre kerülván, lehetetlen volt a bandériumok teljes kiállítása. Első lett volna a királyé, de a király sohase jött személyesen harcolni. Így tehát csak az a katonaság maradt meg, amit az országgyűlések időről-időre, úgyszólván évről-évre megállapítottak. Ilyen volt a részleges, meg az általános személyes fölkelés, azután a portális katonaság. A nemesség személyenkint törvényeink szerint csak veszély idején, akkor is csak a király személyes vezetése alatt tartozik felülni. Ezt ajánlják fel a status et ordines 1539 óta 1542, 43, 45, 52, 53, 55, 56-ban stb. nagyon sokszor. A mi korunkban ismét rákerül a sor. Mikor a háború nagyobb mértékben kezd dűlni, Esztergom első ostroma után, 1595-ben, majd aztán a szultán jövele hírére 1596-ban, 1597, 98, 99-ben. És, hogy komolyan vették ezt a rendek, abból is kitűnik, hogy 1595-ben hosszú cikkeket statuáltak az általános fölkelés mikénti berendezésére, adókra, s azok beszedésére vonatkozólag. De a király nem hajlandó hadainak személyes vezetésére s így az általános nemzeti fölkelés abbamaradt, bár 1601-ben már főherceg vezetésével is felültek volna a rendek.

A részleges, particularis fölkelés azonban többször előfordult. Ennek a kimondására nem volt szükség az országgyűlésre, a veszélyeztetett megyék összegyűltek és határozataik szerint nemességük fölült. 1593-ban Teuffenbach kassai kapitány tartott ilyen részleges gyűlést, Esztergom 1594-iki ostrománál pedig Mátyás főherceg. Itt a fölkelés vezetői, Zrínyi György és Pálffy Miklós, oly ügyesen és erélyesen

jártak el, hogy 20.000 főnyi felkészült nemességet vittek a főherceg táborába.¹ Ilyen részleges fölkelés volt 1596-ban Vas megyéé, amely a Pápa elfoglalásával közletről fenyegető veszély elkerülésére fegyverbe állított a Rába mentén minden tizedik porta után egy katonát, meg azután Zrinyi György és Batthyányi bandériumait.²

Az egytelkes és armalis nemességet nem lehetett kényszeríteni a fölkelésre,³ ezért mondja például Vas megye egyik statútuma:⁴ „megigérték, hogy önkényt táborba mennek.”

Az alkalmatlanok helyettest küldtek; még az özvegyek is, kik birtokban ültek.⁵

A fölkelésen kívüli katonaság megszavazásában három-féleképen jártak el. Vagy kimondták, hogy porták száma szerint hány és milyen katonát küldenek, (portális katonaság), vagy egyszerűen megszavaztak bizonyos hadiadót, hogy azon a király zsoldosokat szedjen. Ilyenkor azonban kikötötték, hogy azon csak magyar zsoldosokat szabad szedni; ezt pedig a kerületek főkapitányainak a hatáskörébe rendelték.

Ha meg nem volt magyar főkapitány, akkor kijelöltek egyes magyar urakat, csak hogy megőrizték az ország pénzén szedett zsoldos hadnak is a magyar nemzeti jellegét. 1600-ban például Forgách Zsigmond, Thököli Sebestyén, Melith Pál és Kereky János fogadták zsoldba a magyar katonát.⁶ Harmadik eljárás az, ha azt is kimondták, hogy mennyi pénzt adnak, azt is, hogy mennyi katona eltartására. Így 1596-ban a 9 frt. hadiadón kívül a nemes még 9 frt.-on⁷ lovasokat küldött a táborba. 1597-ben minden tíz portára három lovast

¹ Illésházy id. m. 11. oldal.

² Kolosvári-Óvári: Törvényhatósági jogszabályok gyűjteménye V. k. 1. fele 50. old.

³ Corp. Jur. 1595. 5. és 6. §§.

⁴ Kolosvári-Óvári id. m. V. k. 1. fele 63. old. 1597.

⁵ Kolosvári stb. V. k. Szatmári 1601-iki statútum: Viduae item possessionatae loco et vico personarum suarum bene instructos milites mittant.

⁶ Corpus Juris Hungarici 1600. 3. §.

⁷ Corp. Jur. 1596. 5—6. §§.

és három gyalogost szabtak,¹ 1599-ben és 1600-ban négy házhely után egy-egy puskás gyalogost állítottak ki. Érdekes dolog, hogy 1598 után már nem portánként, hanem domus szerint, házhelyenként vetik ki a vér- és pénzdót. Négy házhely tett ki egy portát. 1599-ben azonban már a rendes segélyen kívül 10.000 fegyverest is megszavaztak, sőt kijelölték, hogy a különböző főkapitányságokra ebből hány lovas és hány gyalogos zsoldos essék és külön kiemelik, mint később, két év múlva is, hogy „ezek a katonák is csak magyar Capitaneus Supremusnak engedelmessékedjenek.”²

Az 1602-iki országgyűlés szintén határozott számot, 2.000 könnyű lovast és ugyanannyi gyalogost szavazott meg „pro campestri exercitu” — 6 óra.³ Az eddigi katonaság is mind félévre, a háborús nyári hónapokra lőn megszavazva, csak egyszer tértek el ettől a szokástól és ez éppen a most említett év, amikor a 4000 főnyi katonaságon kívül „quod personalis Statuum insurrectio non adeo sit utilis,” még minden huszadik ház után egy könnyű lovast és minden huszadik zsellérház után szintén egyet állítanak egy hónapra.⁴

A rövid időre Magyarországhoz került részekről is történt gondoskodás, amennyiben elrendelték, hogy Kraszna, Közép-Szolnok, Máramaros és Bihar, segítségüket saját javukra Váradra küldjék.⁵ Ezek állanak a nemességre és jobbágyságra. A városokat rendi jogaiknál fogva kényszeríteni nem lehetett a katona állításra, de volt nekik meghatározott taksájuk, amit (a király peculiumai lévén) a királyi kamara állapított meg és eszerint állítottak katonát.⁶

Az 1542-iki beszercei gyűlés szerint minden monostor két szerzetest küldött a táborba papi teendőik végett, de egyébként a papok a katonaság alól fölmentettek, csak

¹ Corp. Jur. 1597. 2. §.

² Corp. Jur. 1601. 10. §.

³ Corp. Jur. 1602. 1. §.

⁴ Corp. Jur. 1602. 9. §.

⁵ Corp. Jur. 1599. 11. §. stb.

⁶ Corp. Jur. 1595. 38. §.

állítani kellett maguk helyett és pedig az 1552-iki törvény szerint 100 frt. tized után két lovast.

Mindezekon kívül is volt még egyfajta katonaság hazánkban: a főurak zsoldosai. A csekélyszámu főnemes, akinek még vára, vagy nagyobb birtoka volt, kénytelen volt javai védelmére nagyszámú katonaságot tartani. Zsoldost pedig könnyen kaphattak. A birtokaikról kiűzött nemesek, a hódoltságból elszökött, vagy egyébként uratlanná lett jobbágyok, a halálbüntetéstől félő szabadhadjúk szíves örömezt elszegődtek hadimunkába, hol ide, hol oda. Ilyen zsoldosokat tartottak Zrinyi György, Nádasdy Ferenc, Erdődy bán, Pálffy Miklós, a Homonnayak stb.

Mielőtt tovább mennénk, vessünk egy pillantást a hadszedés lefolyására is. A főhadúr mindenekelőtt kinevezte a parancsnokot (Obrist, Feldmarschall), szerződésileg megállapította vele a zsoldra és egyéb szolgálati viszonyokra vonatkozó feltételeket és megbízta a katonaszedéssel. A magyar hadaknál a magyar főkapitány szerepelt e teendőnél és a zsoldra, stb. a honi törvények voltak az irányadók. A toborzó parancsnoknak legtöbb esetben megvan a „Regimentje,” vagyis az alantás tisztek kinevezési és letételi joga és az összes tábori ügyek kezelése. A jelentkezett legénységből a kapitányok válogatják ki a harcraképes embereket, kik fölött a „mustra-napon” egy kiküldött biztos szemlét tart. A bevált legényt a seregdeák beiktatta a lajstromba és ezzel az ilyen — nálunk „iratos”-nak nevezett — egyén katona lett.¹

Bocskay fölkelése lényegében más vállalat lévén mint a királyi auspiciumok alatt folyó török háború, természetes dolog, hogy az eddigi hadállítási törvények és szokások nem alkalmazhatók az ő csapataira. Haderejének csírája minden bizonnyal az előbb említett főúri zsold-csapat volt, néhány száz fegyveres, akiket Szent-Jobb, Kereki stb. várai védelmére eltartott. Hajdúinak rokoni összeköttetései,² saját kincsei, meg ügyének népszerű volta megszerezte neki a királyi zsold-

¹ Dr. Meynert: Geschichte der Kriegswesens II. k. 138. oldal.

² Szamosközy tört. maradv. M. H. H. 30. k. 246. oldal.

ban levő hajdúságot, Szilassi, Lippai, Németi katonáit és ezek képezték a Bocskay-hadak magvát az egész fölkelés ideje alatt. A szerencsi gyűlésen (1605) a nemesség általános fölkelést szavazott meg az ügy védelmére, sőt diadalmas előnyomulásukban a megyék részleges fölkelése is segítette őket, úgy, hogy katonában nem volt hiány. Németi Gergely írja Rédeynek:¹ „Népem elég vagyon, hála Istennek, mind lovasom, gyalogom, Sopron és Vas gyűléseket hívtak egybe, fel is vötték az vármegyéket mind füstönkint, és mellénk állottak.“ Bocskay leveléből² tudjuk, hogy mikor Rácz levevére után kijött Erdélyből, a székelység és a „fizetett magyarság“ jön vele, s a magyarországi rendek két helyen is gyűlekeztek fegyveresen: Szerencsen és Szikszón.

De a hadakozáshoz pénz is kellett. A szerencsi gyűlésen nemcsak fölkelést, hanem rendes hadiadót is szavaztak meg. Itt a török háború hadiadóját tartották szem előtt, úgy a kivetés módjában, mint a pénzmennyiség tekintetében. A hadiadó 1541—90 közt általában portánként 2 forintot tett ki.³ 1593 óta pedig, mint a kiállítandó katonaság száma, úgy változott időnkint az adó is. A háború kitörésekor az általános kivetés portánként 3 magyar forintra szólott, míg a nagy török inváziótól való félelem miatt 1595 és 96-ban aránytalanul felszökkent az adó, úgy, hogy az első évben 15 frt., a másodikban 9 frt.,⁴ katonatartásra pedig újabb 9 frt. volt a kapuadó. Ezután egy kis rendet hoztak be az adózásba, amennyiben házhelyenkint a nemes 50 dénárt fizetett (subsídium), míg a jobbágy vagy 100 dénárral, (1 frt.),⁵ vagy 150 dénárral róttá le tartozását a hazának.⁶ A szerencsi gyűlés Bocskaynak 200 dénárt (2 frt.-ot) szavazott meg minden füsttől, míg ellenben az 1605-iki, Pozsonyba hívott, országgyűlés, melynek a Bocskay ellen állítandó katonaság

¹ Illésházy és mások levelei. T. T. 1878. 823. oldaltól kezdve.

² Bocskay leveles könyve 1605-ből. T. T.

³ Salamon Ferenc: Török hódítás Magyarországon. 134—135. old.

⁴ Corp. Jur. és Illésházy id. műve. 29. old.

⁵ Corp. Jur. 1600. 1601.

⁶ Corp. Jur. 1599, 1602, 03, 04.

és a szükséges adó megszavazása lett volna a teendője, a megjelentek csekély száma miatt eredménytelenül oszlott szét.

De nemcsak így, általánosságban vetették ki az adót, hanem tekintetbe vették a kivételeket, a speciálításokat is, a városokat, a papokat, zsidókat, török behódoltakat, akikről mind külön határoztak; voltak azután az adózásnak különös nemei is, amelyekről meg kell emlékeznünk.

A városok taksájuk szerint fizettek, így Bocskay alatt Kassának 6000 frt. volt a taksája. Az 1596, 98, 99-iki törvények szerint a papok, kereskedők, egyhelyes nemesek „*facultatum ratione*” adóznak és ezt a Comes végzi. A zsidókról is többször megemlékeznek törvényeink, így például 1593-ban megállapítják, hogy a zsidó fejenként 20 dénárt fizessen, az anabaptista 12-öt. A török hódoltságban lakóknak „*more solito*” csak a felét kell fizetniök. A XVII. század első éveiben a sanyargatott Szlavónia is csak annyit adózik, pedig 1599-ben még 125 dénár volt a „*dicája*”; de azt minden alkalommal megmondják, hogy Szlavónia adója saját hasznára fordíttassék. Ugyanez áll Kraszna, Máramaros és Biharról is.

Eddig a pénzbeli adó. Amint látjuk, nincs kivétel, adózik mindenki, senkit sem óv meg politikai, társadalmi helyzete, még a nemest sem. Igaz ugyan, hogy a nemesség ezt nem veszi adónak, sőt minden esetben, minden idevágó törvényben élénken tiltakozik ellene. Az ő fizetése csak subsidium, amit önkényt ad, épen azért nem is a kamara szedi be tőle, hanem külön kiszemelt férfiaknak, saját kebeléből választott előkelőknek adja át az 50 dénárokat. (1600-ban például a vice-comes útján Joó János személynöknek, Felső Magyarországon pedig Bornemissza Györgynek adták.)¹

Van az ezenkori hadiadónak két különös neme is. Egyik a jobbágyoknak vármunkára való felhasználása. Ennek nagyon természetes és világos az eredete. Váraink legnagyobb része — nem számítva a nagy városokat — eredetileg főuraink és nemeseink magántulajdona volt. Ha valami romlott,

¹ Corp Jur. 1600. 3. §.

ha valamit nagyobbítani, erősíteni volt szükséges, a birtokos érthető módon legelső sorban a váralja népét, aztán a közel fekvő (de szintén uradalmához tartozó) falvak lakosságát szólította munkába.¹ Mikor aztán a várak az állam kezébe kerültek, a királyi zsoldosok kapitánya, ki maga is tényleg várúr, vagy legalább tisztartó volt, szintén felhasználta az ilyen munkához már hozzászokott jobbágyságot. De mint sok mással, ezzel is nagy visszaélések történtek, úgy, hogy az országgyűléseknek kellett a vármunkát szabályozni. Megszabták több ízben,² hogy a jobbágyok évenként 6 napi vármunkára kötelesek. A vármunkát azonban pénzen is meg lehetett váltani, így 1566-ban a jobbágyos nemes 50 pénzt, az egy házhelyes 25-öt fizetett várépítésre. Várad építésénél (1571) nem volt fölmentés; ide minden kapu egy szekér kővel tartozott.

Volt egy régi, még 1563-ból való törvény, mely szerint azok a távollakó jobbágyok, akik nem jöhetnek el, fizessenek annyit, amennyiért helyettük más dolgozik. Most azonban az volt a baj, hogy elhurcolták a jobbágyokat messze földre, dolgoztattak velük nem vármunkát is és sokféleképen sanyargatták őket. A rendellenességeket úgy kívánták a rendek megszüntetni, hogy az egyes végházaknak megszabták a megyéket, ahonnan a jobbágyok munkáját felhasználhatják.³ Panaszok azonban később is voltak. (1603).

A hadiadó másik, különös neme a városokra nehezült. 1595-ben⁴ azt mondják a rendek, hogy régi constitúciók szerint az ágyúkat és más hadiszereket a szabad városok szállítsák, szükség esetén barmaikkal a többi alattvalók is. Így például Bocskay,⁵ felhasználva a szerencsi gyűlés határozatát, ráír a kassaiakra, hogy annyi ökröt és lovat adjanak

¹ Az Aranybulla 13. és 14. §§-ai ellenére.

² Corp. Jur. 1598. 1599. 1600. 1601. 1602. Megyék is kiszabhatták. (Vas 1597, Győr 1609.) Lásd Kolosvári stb. V. k. 1 fele 60—95. oldal.

³ Corp. Jur. 1567. 1578. 1602.

⁴ Corp. Jur. 1595, 50. §., de 1599. 1600. 1605-ben és Szerencsen is. Néha megyék is. Lásd Kolosvári stb. V. k. 1 fele 52. oldal.

⁵ Bocskay levelei Kassához. T. T. 1904/5.

az ágyúk, tarackok, por és golyóbis szállítására, „amennyit Segne (Sennyei?) Miklós uram kívánni fog. Secus non fecerint.“ A sok katonajárás, sok dúlás azonban anyira elszegényítette a városokat is, hogy 1601 óta panaszt panasz ér, hogy nincs igavonó barom; hiába tiltják meg, hogy Erdélybe ne vigyék a marhát és hogy a kapitányok saját használatukra ne fogják, az idegennek nem lehet parancsolni. A gabona és hadiszerek szállítása már évek óta úgy megy, hogy folyton panaszkodnak, hanem azért, amit lehet, mondják, majd megteszik. A jóakarát megvolt, az tagadhatatlan.

1598-ban az adó és katona állítás végett fölverték a király részén levő megyéket; az eredményt nem tudjuk pontosan, de fennmaradt 1557-ből egyik velencei követnek a jelentése, amely 25.000 portát említ,¹ Szamosközy szerint² a Bocskay pártján levő részek pedig 35.000 portára mentek. Ebből láthatjuk, hogy országgyűléseink megajánlásai nem voltak kicsinyes dolgok és úgy az adó, mint a katona menyisége elég szép számot adott. Ez utóbbira mondják a velencei követek,³ hogy Magyarországon olyan könnyű volt katonát kapni, mint Csehországban pénzt találni.

Ami azonban az adót illeti, Rudolfnak nem volt jókarban a pénzügye. Tartományainak jövedelme sosem érte el a kiadásokat. És bár a külföldtől tetemes segílyt kapott,⁴ a hűtlen és ügyetlen kezelés következtében mégis megvolt az a nagy baja, hogy a katonák zsoldját nem tudta pontosan fizetni.

Bármint volt is, a kipusztított magyarság sokat áldozott és ha az egykorú haditudósításokat olvassuk, az idegen katonaság mellett mindig tekintélyes számban találjuk a magyarokat is. Így, 1592-ben a Komárom alatt gyülekező 40.000-nyi keresztény seregben 18.000 volt a magyar. 1594-ben

¹ Wertheimer. Századok 1875. 661. oldal.

² Szamosközy id. műve. M. H. H. 30. k. 246. oldal.

³ Wertheimer. Lásd fent. 661. oldal.

⁴ Milleniumi Magyar Nemzet Története. Acsády. V. k. A spanyol király évi 100.000, két ízben 300.000, a pápa egyszer 40.000, másszor 80.000, majd 50.000 aranyat adott.

az északdunántúli megyék egyedül 20.000 fölkelő nemes-sel jelentek meg. Valahány nagyobb vállalat volt, ott a magyarok is jelentékeny módon szerepeltek. Az 1598-iki merész vállalkozásokban Pálffy és a magyar urak úgyszólván tisztára a maguk népével vitézkedtek. Még a győri vegyes népű kísérletnél is 5000 katona között 2000 magyar harcolt.

Bocskay embereinek sem kicsiny a száma, hiszen Illésházy¹ azt írja, hogy az alkudozások idején csupán Nagy-Szombat körül 10.000 főre ment a hajdúság száma.

Emberünk tehát volt, adópénzünk is annyi, amennyi, most tehát az a kérdés, miféle ráció érvényesült nemzeti katonaságunk csoportosításában, micsoda helyi, vagy hadászati principiumok szerint tagozódtak ezek a tömegek, azaz röviden: milyen volt hadainknak a szó szűkebb értelmében vett szervezete.

Amint láttuk tehát, haderőnk fő alkotó részeit a nemesi fölkelés, a portális katonaság, a nemzet adójából és subsidiumából fogadott királyi zsoldosok és a főuraknak jövedelmükből, vagy fizetésükből fentartott magánzsoldosai tették. A hajdúságot nem sorolhatjuk ide, mert az ebben az időben még nincs szervezve, letelepítve, hanem csak magánosan, vagy csoportosan kóborló, néha zsoldba álló, fegyveres, legtöbbször haramia népség. Katonának csak akkor számított, ha zsoldba állt és akkor már be van sorozva az előbb említett két zsoldos csapat egyikébe. Külön, önállóan, némi szervezettel a Bocskay-fölkelésben lépnek föl először. Az akkori katonaságunk nagyon vegyes nép volt. A nemesi fölkelést kivéve, nem volt előírva, hogy csak nemesek, vagy jobbágyok teljesíthetnek szolgálatot, volt össze-vissza, nemes, polgár és jobbágy. Nagyon sok hajléktalan ember élt akkor családjától, vagyontól megfosztva, nagyon sok tönkrement existencia kapott a zsold, mint utolsó megélhetési eszköz után. S az ilyenekből lesznek a legjobb katonák.

¹ Illésházy id. műve. M. H. H. Sz. VII. 111. oldal.

Salamon szerint¹ az ország fővédelmi ereje a XVI. században is a nemesség kezében volt. Ezt, — legalább az utolsó évtizedekre — nem lehet így elmondani. Igaz ugyan, hogy az országgyűlések, tehát csak a rendek szavazták meg a katonát, igaz, hogy sokszor készek voltak a számra, erőre egyformán tekintélyes generalis insurrectiot felültetni, de egyszer sem ült fel; a megszavazott katona pedig a partikuláris fölkelésen kívül a jobbágyok alkotta portális milícia és a vegyes zsoldosság. A hadviselésre megszabott adónak kétharmada is a jobbágy vállaira nehezült. Különösen a zsoldos seregek nagy számában és tekintélyes voltában látom a katonáskodás tágabb alapokra helyezését, hogy ne mondjam: demokratizálódását. Az árpádkori tisztán nemesi hadak s az Anjou-bandériumok után, amit a portális katonaság behozott, azt a mostani, kiválóképen zsoldos rendszer még tovább folytatta.

Hiszen ami a bandériumok tartásából még megmaradt, az is tökéletesen elfajult. Egész lista van a bandériumok megváltásának összegeiről. Ismeretes, mennyit kellett fizetniök a püspököknek, apátoknak, főuraknak, ha nem akarták kiállítani a bandériumot.² Pénzre váltották a katonáskodást, a pénzen pedig a király zsoldosokat fogadott.

A hadkiegészítési keretek tekintetében, amiket a franciák Louvoisnak, a németek Khlesel bécsi püspöknek tulajdonítanak,³ megelőztük a külföldet, de csak elméletben. Az 1546.-i törvény-tervezet már ilyeseket állapít meg, de, mint nálunk nem egyszer, ez is csak írva maradt, teljesedésbe nem ment. Nemzeti zsoldos seregünk korántsem volt úgy szervezve, ezredekre, századokra stb. beosztva, mint például abban az időben már a nálunk harcoló idegen katonaság. Ritkán verődnek össze nagyobb magyar seregek s az élelmezés rosszasága miatt lehetetlen kompakt hadosztályok huzamosabb együttműködése, sokszor csak egybentartása is. Ez oknál

¹ Salamon id. műve.

² Országos Levéltár. Acta publica 1560—70.

³ Ipolyi: Hadtörténelmünk fejlődése. Századok. 1879. 54. old.

fogva hadtestekről szó sem lehet, sőt a zsold pontatlan, hiányos fizetése miatt ezredeket sem lehetett alakítani, annál is inkább, mert a zsoldos csapatok megajánlása, vagy a számukra megszavazott hadiadó is csak hat hónapra szólott.

Egész haderőnk beosztása fölött egy elv uralkodott. Hadi szervezetünk védelemre szólt. Honvédelmünk legfontosabb tényezői végváraink voltak, ezeket kellett megerősíteni, katonával megrakni, ezeknek a földrajzi csoportosítása alkotta a had-kerületeket és ezeknek nagysága szerint osztották föl a sereget kisebb-nagyobb csapatokra, ezekben a végházakban katonáskodtak annyian, amennyit kapitányuk a zsolddal, vagy — sajnos — a vidék fölprédálásával el tudott tartani.

Eszterházy nádor a XVII. század közepén, az első évek állapotára emlékezve készítette *Opinio*-ját a magyar honvédelemről és ebben elénk tárja a végvárak csoportosítását és így hadászatkunk szervezetét.¹ Az ő előadásából tudjuk, hogy a királyi Magyarország a XVI. század végén és a XVII. század elején hat főkapitányságra oszlott, u. m.: a kassai, az érsekújvári, a győri, a Kanizsa-környéki, a szlavóniai és tengerpartmelléki, és végül a báni főkapitányságra. Ezeknek a vezetői (*Supremi Regni Capitanei*) a haditanács és a *Generalis Bellidux* után a legfőbb katonai parancsnokok voltak. Mint 1598.-i törvényünkéből² tudjuk, a fölállított katonaságot a Comes, vagy a Vice-Comes szedte *regestrumba* és úgy adta át a főkapitánynak. A királyi zsoldosok fölfogadása pedig közvetlenül ez utóbbinak volt kötelessége.

Az *Opinio* azt mondja, hogy ezen főkapitányságok alatt a „régí idők mértéke szerint“³ Magyarország hadereje:

50,000 magyar és horvát és 150 német lovas.

47,000 „ „ 1280 „ gyalogos.

És ezek mind szét vannak osztva 88 végvárba. Legtöbb vár van a szlavón és tengerparti főkapitányságok területén: 24. De azért az ország felső végén van a robur, itt vannak a nagyobb és jelentősebb erősségek, Kassa, Érsekújvár stb.

¹ Eszterházy: *Opinio*. Marczali M. T. K. K. 555—571. o.

² *Corpus Juris* 1598. 6. §.

³ Eszterházy id. mű.

és ezeknek a kerületeknek, bár csak kilenc, illetve tizen-négy végházuk van, aránytalanul nagyobb az őrseregük: a kassai generalátusban 7500 fő (és még vagy 3000 hajdú), az újváriban 4200 ember. Leggyöngébb a Kanizsa környéke, ahol 17 kisebb vár van, mindössze 1000 lovas és 1200 gyalogos katonával. Ebből érthető, miért kérik kilencvenes éveink országgyűlései különösen ezeknek a váraknak istápolását.

A főkapitányságokra való felosztás egy félszázad fejlődése folytán alakult ki.¹ 1547-ben kéri a rendek a királyt, hogy az ország védelmének könnyítése végett egy helyett két főkapitányságot kreáljon,² t. i. hogy külön főkapitánya legyen Felső-Magyarországnak és külön Dunántúlnak. Az 1588.-i törvény már három főkapitányságról tesz említést,³ mígnem hatra, a XVII. században pedig még többre emelkedik számuk.

De a főkapitányságokon kívül is van haderőnk (a rendes hadakat, nemesi fölkelést nem is számítva). Az egyik várőrség, és pedig Komárom váráé. „Comaromium per se est, quod a nullo Supremo Regni Capitaneo dependet, cuius causa ignoratur.”⁴ Függetlenségének okát Szentkláray abban találja,⁵ hogy kiválóképpen vízi-vár és naszádosok főszékhelye lévén, nagyon különbözött egyéb erősségektől. Ebben Eszterházy szerint 100 magyar lovas, 200 gyalogos naszádos és ezeken kívül 200 német várőr állomásozott.

A másik kivételes sereg már mezei had, az oláhok csapata,⁶ akik, mint szolga-emberek katonáskodnak és pedig „sine ullo stipendio.” Számuk tekintélyes, 8—10,000 emberre rúg.

Mezei hadnak neveztük az oláhokat. Stratégiai szempontból ugyanis összes haderőnk várőrségekre és síkföldön

¹ A katonai szempontokból való kerületekre osztás régi. Már Zsigmondnál is meg van.

² Corp. Jur. 1547. 19. és 20. §. §.

³ Corp. Jur. 1588. 5. §.

⁴ Esterházy: *Opinio. M. T. K. K.* 562. o.

⁵ Szentkláray: *Dunai hajóhadak története.*

⁶ Esterházy: *Opinio. M. T. K. K.* 563. o.

harcoló, (jobban mondva: nyílt téren) u. n. mezei hadakra oszlott. Hadainknak ez utóbbi része a nagyobb vállalatokra hazánkba jött idegen katonasággal együtt harcolta végig a nyílt csatákat és a török várak ostromait. Eszterházy ajánlja, hogy az urak zsoldosaiból és a megyék népéből a katonaság egy része „mint régen”¹ (a XVI. sz. végén), veszély idején csatlakozzék a confiniariusokhoz. Bizonyára megtörtént ez megfordítva is, hogy a kevésbbé veszélyeztetett várak őrsége csatlakozott a nyílt tábor magyar harcosaihoz és összefogva küzdöttek, mindenütt elől, annyival is inkább, mert az idegen vezérek, ismerve vakmerőségüket és nem kímélve a magyar vért, legtöbbször őket küldötték a legveszélyesebb pozíciókra.

A királyi hadakról szoltunkban lehetetlen meg nem említenünk Thurzó György főkapitánynak 1603.-i országgyűlési indítványát,² mely bárcsak indítvány maradt, nagyfontosságú, jelentős és korát erősen meghaladó. Állandó magyar hadsereg föllállításáról szól. Leírván az akkori katonaság rossz álláspontját, azt mondja: „... ezekkel az okokkal és még sok mással, amit elhallgatok, kellene Őfelségét reávenni a katonáknak egész életre való felfogadására és folytonosan való szolgálatban tartására.” A bécsi haditanács, — valóban csodálatos — nem ellenkezett, sőt határozottan támogatta ezen indítványt, sőt Mátyás főherceg is mellette volt. A rendek azonban szegénységükre hivatkozva elejtették, és azt ajánlották a királynak, hogy inkább a végvárakban tartson nagyobb őrségeket. Olyan dolog volt ez, aminek elfogadása hasonlíthatatlanul lendített volna hazánk sorsán, elvetésének bűnét pedig csak nagyon kicsinyben menti a rendek hangoztatott szegénysége.

Ami Bocskay hadainak szervezetét illeti, az ő serege a dédelgetett és nagy számban zászlai alá gyűlt hajdúkon kívül a szerencsi gyűlés által megszavazott általános fölkelés, az ugyanott megállapított ezer főnyi testőrség, az erdélyi segéd-seregek, és a városoknak — taksájuk szerint kiállított gyaloghadosztályai szerint tagolódott.

¹ Esterházy: *Opinio. id. mű.*

² H. K. VIII. k. Állandó hadsereg.

Eleinte teljesen szervezetlen volt ez a tarka had; mint Istvánffy írja,¹ az oszgyáni harcon legnagyobb részük közönséges földnépe volt, vagy fegyvertelenül, vagy imígy-amígy, hegyes karókkal és effélékkel fegyverkezve.

A Bocskay korából fenmaradt hadirendtartás² némi adatokat nyújt a fölkelő sereg alsóbbrendű beosztásához. A lovashadnak az volt a regulája, hogy a kapitány alatt 500 lovasnál több nem szolgálhatott, a hadnagy alatt pedig 100-nál több („s ezek számok és neveik rendszerint fölírva legyenek“). A kapitányt a fejedelem választja, az pedig esküt tesz a fejedelemnek és tőle kap lovat és zászlót. Általában azonban itt még kevesebb a rend, mint a királyiaknál, minden kóborlót fölvesznek, a seregnek, de még a legkisebb csapatnak a száma is napról-napra változik. Minden attól függ, hogy az egyes csapatvezérek mennyire tudják összetartani embereiket.

¹ Istvánffy Liber XXXIII. 501. old.: „pars agrestis et incondita plebs, partim inermis, partim qualibuscunque telis, ut sunt praeacutae sudes . . . etc.

² Bocskay hadainak rendtartása. T. T. 1903. 476. old.

Tábori élet.

A szervezet körébe tartoznak a katonai életben, várakban, táborokban vezető tisztek és a leggyakrabban szereplő egyéb katonai személyek is. A katona-élet kimagaslóbb alakja, a hadak intézője a Generalis Bellidux volt. Leggyakrabban egy főherceg. Az ország hat nagy hadkerületének meg volt a maga főkapitánya, bár csak a felső-magyarországi, a dunán-inneni és a dunántúli „Supremus Regni Capitaneus“-ról esik gyakrabban szó. Ezek voltak az összes végek kapitányainak előjárói. Ők végezték a királyi zsoldosok szedését, a telekkatonaság listáját nekik nyújtották be és ők voltak a területükön fölállított mezei hadak fővezérei is. Helyetteseik a kapitányok.¹

Egy zászló lovas élén ismét alantasabb rangú, de külön kapitány áll, utána a hadnagy, zászlótartó, őrmester, trombitás következnek. A gyalogsapat élén állanak a fővajda és a kapitányok, utánuk és alattuk tizedesek (decuriók) vagy sokszor vajdák (jelenleg: hadnagyok), azután zászlótartók, Bocskay hajdúinál pedig még az u. n. „főlegények“ alkották az alsóbb rangú tisztek testületét. Az ezenkori táborozásokban szerepelt még a tábori pap, szállásmester, csapat- és szakaszvezető, sebész, azután még más, szintén rangban levő ember, különböző ténykedésnek, így az ételmezésnek, igazságszolgáltatásnak az elvégzésére. Különösen az 1596. és 1597.-i törvényeink azok, amelyek ezen tárgy körül forognak. 1596-ban² a rendek könyörögnek, hogy még idején rendeltessenek ételmezési mesterek, hogy ezek bizonyos összegért a háború-

¹ Meynert id. m. II. K. 71—87. old.

² Corp. Jur. 1596. 55. §. „supplicant, ut tempestive Magistri Annonae ordinentur.“

ban szükséges élelést jókor megszerezzhessék. 1597-ben¹ az élésmestereknek már egész fokozatát állapítják meg. A fő a Supremus Magister Annonarius, vagy másként Generalis Magister Annonarius. Az említett évben erre az állásra Joó János királyi személynököt nevezték ki, alatta pedig mind-egyik kerületben választott magyar urak voltak a „praeffecti Annonae“, akik az ő parancsára azonnal gondoskodtak az élelemszállító kocsikról.²

Élelmezési tisztek voltak még a piacmesterek is, akikről egyik törvényünk³ így intézkedik: „In castris etiam erunt constituendi pro Ungaris certi Magistri Fori, per Dominos Supremos Capitaneos, qui invigilent, ne victualia in castris sine pretio rapiantur.“ Ugyanez a törvénycikk hagyja meg a prófoszoknak, hogy ők az élelmezési ügyekbe ne avatkozzanak.

Említettük, hogy a kiállított katonaság lajstromát a vice-comes mindig a főkapitánynak nyújtotta be; az 1599.-i törvény előírja, hogy ezen kimutatások átvizsgálása végett és hogy mindig tudják a katonák számát, a főkapitány mellett mindig legyenek seregdiákok,⁴ míg ezután három évvel mustramesterek⁵ is említetnek. Igazában azonban e törvények fogantatása lassan ment. 1599-ben például újra kell beszélni róla, hogy a magyar tanácsba a király válasszon⁶ „magyar élésmestereket“. Volt még egy, a magyarok által betöltendő tisztség, a magyar commissariusoké.⁷ Erre vonatkozólag úgy szólnak törvényeink, hogy a megyék adjanak az idegen katonák mellé egy tekintélyes, bene possessionátus embert, aki visszatartván az össze-vissza való barangolástól, egyenesen táborhelyeikre, állomásukra vezesse őket.

¹ Corp. Jur. 1597. 25. §.

² Corp. Jur. 1597. 25. „currus statim pro convectione Annonae expediant & administrent.“

³ 1596. 26. §.

⁴ Corp. Jur. 1599. 12. „scribae campestris.“

⁵ Lustrarum magistri.

⁶ 1601-ben már nem választást említetnek, hanem kinevezést.

⁷ Corp. Jur. 1597. 37. §. és 1598. 25. §.

1596-ban úgy látszik igen nagy volt a félelem a szultán jövetelétől, mert a lehető legnagyobb gondoskodás jellemzi az ekkor hozott törvényeket. Ekkor gondolnak az igazságszolgáltatás szervezésére is a táborban. Három „igaztevő kapitányságot” constituálnak, egy magyart, egy németet és egy olaszt, de úgy, hogy magyar katona fölött itélni csak a magyar birjon hatalommal.

Ez az intézkedés is mutatja, hogy érezték szükségét valami reformáló, javító, mindjárt ott a táborban kéznél levő és mindenestre szigorúan büntető bíróságnak, hogy megunták azt a tömérdek kihágást, amikért a polgári igazságszolgáltatás a katona-tettet csak a legritkább esetben érhetette utól. Mint minden hosszantartó háborúban, úgy ekkor is a legalsóbb fokra sülyedett a katonaság fegyelme, becsület- és erkölcsérzete. Sokszor halljuk a panaszt és kifakadást az idegen, gyűlevész zsoldosok rémséges zsarolása és zabolátlan kicsapongásai miatt. Pedig a mieink sem igen voltak jobbak. A megyei rendeletek például többet foglalkoznak a hajdúk elleni eljárással, mint az ellenség elleniekkel. Főképp az elbarangolás és zsákmányolás az, amiért legtöbbet panaszkodnak az országgyűléseken. Meg is tiltják ezt elégszer, büntetik a kóborlót, még azt is, aki megengedi a zsákmányolást. A fölkelés idején szünetelt a bíraskodás, a pusztítók ellen azonban a legtöbb megye eljárt.¹

1595-ben kimondják, hogy a kóborló katonát a paraszt is elfoghatja,² vagy 1600-ban,³ hogy „a fő és egyéb kapitányoknak a legszigorúbb büntetés terhe alatt komolyan meghagyassék, hogy a katonákat tetszésük szerint elbarangolni ne hagyják, hanem a commissariusok vezetésének engedelmeskedjenek”; mivel pedig a commissariusok is többször hűtlenségben találtattak, megbüntettessenek. Az 1593.-i törvény kiszabja,⁴ hogy birsággal sújtandók azok az urak is, akik

¹ Kolozsvári: V. k. 1. fele 22. old. Zala 1566., IV. k. 1. fele 69. Trencsén 1594., IV. k. 1. fele III. old. Nyitra 1608. stb.

² Corp. Jur. 1595. 24. §.

³ Corp. Jur. 1600. 19. §.

⁴ Corp. Jur. 1593.

saját költségükön tartott zsoldosaik discurrálását megengedik. Az ilyen katonát pedig el kell bocsátani. Mindhiába. E háborúk legsötétebb, de legjellemzőbb vonása mindvégig a lelketlen zsákmányolás, a lakosok vérig szipolyozása, végleges kiélése maradt.

Elpusztítottak, felpredáltak mindent, tekintet nélkül arra, hogy úr, vagy jobbágy az, akit tönkretesznek. És ezt el lehet mondani a magyar katonaságról épúgy, mint az idegenről.

A Bocskay-fölkelésben tisztán nemzeti katonaságunk volt, de arról is úgy írnak, hogy „az hajdúság ellen való panaszt mi itt teljességgel eluntuk.”¹ A hajdúk ellen a legtöbb megye eljár.² Thurzó György a hajdúság által okozott kárát több százezer forintra becsülte. A vallon, a slezák sem pusztíthatta volna ki jobban birtokát. Básta legszörnyűbb prédálásait hajdúival végezte. Pedig a zsold nem volt megvetendő, sőt az akkori megélhetési viszonyokhoz képest elég tisztességes.

Nézzünk egy kimutatást 1549-ből.³ A sorhadnál egy könnyű lovas 3 és 1/2 forintot, a vasas 8 forintot, a várőrségnél a huszár 3, a hajdú pedig 2 forintot kap. Ez az összeg 1596-ban fölment a lovasnál 5 forintra (hogy más szekérét ne bántsa), a gyalogosnál pedig 3-ra; 1598-tól kezdve aztán az egész időn át a lovas 6 forintot kapott, míg a gyalogos zsoldja maradt a régi (1599., 1600., 1601., 1603., 1904. országgy. decretumok.)⁴

Mondják törvényeink, hogy a katona elégedjék meg zsoldjával. Csakhogy az a baj, hogy Rudolf pénzügyeinek a rendezetlensége folytán a katonaság sohasem kapta meg rendesen a fizetését.⁵ Ez magyarázza meg a rendek számos

¹ Illésházy: Följegyzései. M. H. H. Ss. VII. k.

² Szepesm. 1604. (Kolozsvári IV. k. 1. fele.) Bars m. 1607. (IV. k. 1. fele 107. old.) Nyitra 1600. (IV. k. I. fele 87. old.)

³ Thallóczy: Hadiköltségek 1549. Századok 1877.

⁴ Győr m. 1593.-i statutuma szerint a kapitány 16, az alkaptány 4, a zászlótartók és dobos külön-külön 3 forintot kap egy óra. (L. Kolozsvári V. k. 1. f. 51. old.)

⁵ Magyarai: Országokban való sok romlásoknak stb. IV. 165.: „De fizetések imígy-amígy szolgáltatik, sok könyörgések és fogyatkozások után az is.”

kérelmét a katonaság zsoldja tekintetében. Pálffyról tudjuk, mennyiszor utazott főkapitány korában Prágába, hogy a katonaság fizetését szorgalmazza. Ilyen körülmények között értjük Pálffy levelét a végek magyar őrzőiről:¹ „... sokaknak közülök, akik, vagyon 40 esztendeje, hogy Ófelsége szolgálatában vadnak, az orcájukon és vén szakállukon csurgott le az könnyűjök a nagy fogyatkozásnak és szükségnek megkerítése miatt.“ Világos képét adja ennek Eszterházy is Opiniojában.²

Annyira hozzászoktak a rabláshoz, hogy például Bocskay hadainak Illésházy pénzt adott és mégis írja a fejedelemnek,³ hogy dúlnak, pénzen mit sem vesznek. Ismeretes dolog az is, hogy a bécsi békének különben hosszú nyúló alkudozásait főképp az siettette, hogy Morvában a királyi zsoldosokat, itthon Dezsőffy, Rákóczy, Kopja, Zádori, Réday csapatait fegyverben kellett tartani, — ezek pedig hihetetlen módon kiéltek, kipusztítottak mindent és az általuk meg látogatott területek lakóit felük ellenségeivé tették (úgy, hogy pl. egy hajdúcsapat 400 emberét vezérestül a parasztok verték agyon), szóval komolyan veszedelmesek voltak a két hadviselő részre.

Maguk a kapitányok is ráuszították embereiket a nyomorult népre, csak hogy a követelésektől megszabaduljanak.

Ha zsold nem volt, a fegyelem is megszűnt, mert a legtöbb katona ha fegyver volt a kezében, ennivaló pedig nem, tudta, hogyan kell az előbbivel az utóbbit megszerezni. A zsold elmaradásából folyó fegyelmetlenség nevezetes szerepet játszott a hadviselés szerencsétlenségeiben. Csak Teuffenbachnak 1593.-i, Bástának 1605.-i visszavonulására, Fehérvár-

¹ Jedlicska: Gr. Pálffy Miklós.

² Marczali: M. T. K. K. „ex solitudinis enim defectu miseri confinari rebus suis exhausti — nisiterris arabiles, prata et alia bona vastent, vel etiam furentur et praedentur saepe ad manducandum nihil habeant.“

³ 1605-ben írta. Bocskay J. levelezése T. T. 1878. I. 21. old. szept. 8.

nak (1602.), Esztergomnak (1605.) átadására, vagy a pápai francia őrség lázadására gondoljunk. Az éhség megtörte az amúgy is gyenge fegyelmi törvények erejét. Szolgáljon vigasztalásul, hogy a tiszta magyar katonaság sem a végeken, sem a nyílt mezőn egyszer sem feledkezett meg ennyire kötelességeiről, nem lett hűtlen zászlajához és egyszer sem szegte meg ily pregnáns módon esküjét, vagy hogy a törvény szavával éljek, a régi magyar katonai gyakorlatot, melynek hatalma alatt állott.¹

1597-ben intézkedtek az élelmezés rendszeressé tételében, t. i., hogy minden 50. portáról egy 6 ökrös, vagy 4 lovas szekér szállítsa az élelmet és a seregben alkalmazott élelmester fuvardíjul minden szekérért egy tallért fizessen. Szerencsen is élelmestereket állítottak, csakhogy rendet hozzanak az élelmezésbe.

De nemcsak az élelmezés és birtokjog körül történtek kihágások. A sajnálatos esetek miatt a hadiélet egyéb mozzanataira is ki kellett terjedni törvényeink szigorának.

Úgy látszik elég gyakori volt a szökés, mert 1595.-i törvényünk külön megemlékezik a szökött katonáról; az olyant fölakasztják. Hogy a táborban az erkölcstelenség meg ne honosodjék, vagy legalább magyar asszonyaink meg ne romoljanak, szigorúan megtiltották, hogy magyar nő se férjéhez, se kereskedés végett, semmi okból a táborba ne lépjen, ellenkező esetben zsákbavarrva vízbe kell fojtani.

Bocskay fejedelem hadainak fennmaradt 1606-ból a rendtartása² s ez érdekes világot vet a sereg erkölcsére. Jellemvonása a drákói szigor, úgy, hogy majdnem kizárólag csak halálbüntetést ismer. Ami a tábori rendtartást illeti, eltiltja a káromkodást, halállal bünteti a zászlóhoz köteles hit megszegését, a tisztekre való fegyverrántást, az erőszakot és rögtöni fejesztéssel a fejedelmi posta háborgatását; a kapitány híre nélkül a „főlegény,” de még a hadnagy se merjen sehova menni; aki pedig a kapitányát szidalmazza,

¹ Habet enim miles ungaricus antiqua sua iura militaria. 1599. 19. §.

² T. T. 1902—3. 476. old.

bottal bűnhődik. A tulajdonjog megvédésére alkotott cikkek eltiltják a katonát a jobbágy ingóságainak bántalmazásától, azt pedig, ki a malmokat elvágja, keze levágásával büntetik. A templom- és sírablást, a táborba viendő marhának és élésnek elrablását a „tettes fejével érje meg.“ Ép így jár, aki a bányákat, a harmincadosokat, az ország bárminemű jóvedelmeit támadja. Csodálkoznunk kell, hogy ezen véres törvények dacára is olyan sok kihágás történt, annyi, hogy „ha valaki az ő kihágásaikat mind elősorolni akarná, napja és szava sem lenne hozzá.“

Ami a tábori életet, rendtartást illeti, arra nézve még Magyariból is tanulunk, amennyiben a híres sárvári prédikátor az országunkban való sok romlásoknak okai közt az általános erkölcsi romlottság mellett a vitézség dolgában való sok hiányt hozza fel és munkája IV. részében ajánlja, hogy derék vitézeket tartsanak és a zsoldot becsületesen fizessék, hogy a városokra, községekre nagyobb gondot fordítsanak és ne pusztítsák folyton, továbbá, hogy tudós, vitéz embereket tegyenek hadnagyokká és vajdákká, mert mit sem ér a derék sereg, ha hitvány a vezére. Ezek a hadnagyok „félelmet tartsanak,“ azaz hozzanak be kemény fegyelmet a katonák közé; akadályozzák meg, hogy a vitézek tobzódjanak a táborban, és mindenféle „fertelmességeket cselekedjenek.“ Az akkori tábori életről általában nagyon sötét képet fest, de nem hamisat; ennek a képnek minden ecsetvonása a természetűség jellegét viseli magán.

Katonaéletről szövegünkben lehetetlen meg nem emlékeznünk pár szóval az akkori egészségügyről is. Jelen háborúinkban a legcélszerűbb hygienikus intézkedések, a legelőrelátóbb óvatossági rendszabályok mellett is lehetetlen a ragályos, fertőző betegségeket elkerülni. Természetes, hogy a XVI., XVII. századbeli háborúinkban a különféle nyavalyák sokkal bővebben szedték áldozataikat, mint akár a legkegyetlenebb ellenség. Esztergom második és sikeres ostrománál a keresztény sereget vérhas pusztította és a veszedelmes betegség

¹ Magyari, i. m. IV. 171.

elvitte a háború folyamán magyar földön harcolt császári vezérek legkitűnőbbjét: Mansfeld grófot első nagy diadalának, mondhatnánk előestéjén. 1597-ben is a Miksa alatt Győr alá gyűlt szép számú keresztény had elsősorban a pusztító ragály miatt oszlott szét. De, ha volt betegség, gondoskodás is történt felőle. Két valóban humanus és elég korai intézménynek őrizte meg emlékét történelmünk.

Egyik az 1596.-i törvénykönyvünkben van megörökítve,¹ amikor is Ófelsége kívánatára a sebesült és beteg katonákról úgy gondoskodnak, hogy minden táborban nyilvános és sok embert befogadó sátrakat állítsanak, hol Ófelsége orvosai és kirurgusai ápolják őket; erre a célra a status et ordines saját pénzükből tíz dénárt szavaznak meg portánként. Az ápolás általános, idegent és hazafit, mindenkit egyaránt gondoznak és gyógyítanak, aki a hazáért kapott sebet, akik azonban veszekedésben sebesültek, azok ki vannak zárva.

De Bocskay sem maradt hátra humanitás tekintetében. Ő is gondoskodott sebesültjeiről,² „kik harcokon és ostromokon az mi szolgálatunkban sebesednek.“ Baráti Istvánra bízta betegei ügyét, Újvárbán. Azt írja felőle Illésházyhoz: „Hagyja meg Baráti Istvánnak, hogy az barbélyoknak is fizessen az mi jövedelmünkből és ételekre, italokra, valameddig gyógyítják őket, az mienkből legyen gondviselés reájuk.“

¹ Corp. Jur. 1596. 30. §.

² T. T. Bocskay és Illésházy levelezései. I. k. 26. old.

Csapatnemek.

A tizenötéves háborúban a harcmód és körülmények folytán a fegyvernem is változik, amennyiben a nehéz lovasság nemzeti hadainkból majdnem teljesen eltűnik, föllép helyette a huszár, majd a horvát könnyű lovasság, amely később a 30 éves háborúban oly félelmetes hirnévre tesz szert. A gyalogság nevezetesebb válfajai a hajdúk, a naszádosok és a végek őrsége.

A török harcmóddal s így a török elleni háborúkkal együtt jár a kémkedés, a portyázás, a zsákmány elhajtása, mindezekben az ellenség megakadályozása. Ezért aztán szükségyszerűleg kellett támadni a török szipahikhoz hasonló magyar könnyű lovasságnak, amely a csatában fölvegye velük a harcot, az üldözésnél előljárjon és gyors mozgulataival a seregnek mindenképen hasznára legyen. Könnyű volt és természetes ennek a keletkezése, mert a vértés, nehéz, páncélos lovasság úgy sem volt a magyar karakternek megfelelő és a rokonvér töröknek keleti harcmódorát annál szívesebben fölvtették, mert hiszen az az ősi magyar hadviseléssel teljesen megegyezett. „Ekkori huszárságunk Európa leghíresebb könnyű lovassága volt, amelyből az akkori világ legelső hadseregébe a spanyolok 1582-ben nagyobb tömeget akartak zsoldba felfogadni.“ Szépszámú lovasaink nagyobb-részt szablyával és kopjával voltak fölfegyverkezve, ezenkívül pisztoly, puska (olyan karabély-féle), csákány vagy buzogány és hosszú, szűrő tör voltak gyakrabban használt fegyvereik.¹

Ilyenek szolgáltak Básta seregében is és Szamosközynél² olvassuk, mint vélekedett róluk és harcolásmódjukról ez a

¹ Istvánfy XXXII., XXXIII. könyvében, Szamosközynél elszórva.

² Szamosközy M. H. H. 30. IV. 1590.

híres és hírhedt olasz. „Igen dicsérte a kopjás hadat, de azt mondta, hogy nem tud az magyar véle élni, és hogyha módját tudnája, nagy dolgokon mehetne által.“ Básta szerint ezek a kópjasok hármás dandárban (vagy csatasorban?) következnek egymásután, és sorban elhajítják a kópjájukat. „Olyan dolog ez, mint az záporoső, ki az míg tart, sebesen es, de hamar elmúlik.“ A nagy szorosság, összezsúfoltság miatt nem tudnak szabadon mozogni és „a tizedik sem törí el kópjáját.“ Mindjárt tanácsot is ad; hogyan kellene javítani ezen a hibás eljáráson: csoportokra kéne osztani, 100-at egybe és több oldalról támadni az ellenségre.

A gyalogosok legtipikusabb alakja a hajdúság. Nagy csoport ember, szervezett, összetartás nélkül, olyan férfiak, akiknek vagyontalanság, sorscsapások, elkövetett bűneik, vagy bárminő más körülmények folytán nagy okuk van, hogy elhagyva megszokott tanyájukat, félelmére az ellennek, átkául saját hazájuk népének, a félig haramia, félig katona kalandos életét folytassák. „Sok ezer főre menő szegény legénység, eleinte félvad embercsorda, később meg a leg-szentebb eszményekért vívott harc főtényezője.“¹

Keletkezésük első csíráit talán a hadmunkára elszegődő csőszök, parittyások, hajtók népében kereshetjük.² Főelemét pedig Komáromy szerint a török hódítás terjedése miatt földönfutóvá lett és koldúsbotra jutott nemesek alkották.³ Ezekhez járultak már a XVI. században is a parasztok, szökött jobbágyok, csavargók, halálrakeresett gonosztevők. A hajdúk először csak törvényeinkben szerepelnek, mint rablók, pusztítók, akik ellen az országgyűlések kérlelhetlen szigorral jártak el, kimondván, hogy a kóbor szabad hajdút,⁴ hacsak katonának nem áll, bárhol, bárki megölheti. 1601-ben meg insurrectiót szavaznak meg ellenük.⁵ A 15 éves háborúban állandóan részt vettek a végházak védelmében, mint a királyi

¹ Komáromy: A hajdúk. Ért. a tört. tud. köréből. X.

² Illésházy följegyzései. M. H. H. S. S. VII. 102. old.

³ Komáromy i. m.

⁴ Corp. Jur. 1598. 29. §.

⁵ Corp. Jur. 1601. 27. §.

hadak irreguláris csapatai a fogadott rendes magyar katonák mellett. Nagyobb tömegben először Básta alatt harcoltak és nagyon hasznavehető katonák voltak. Hogy felszerelésükről is emlékezzünk, az lehető legegyszerűbb volt. Kiki a maga szokott, legtöbbször parasztruháját viselte, még az akkor szokásos félvértezet is hiányzott róluk; a mente közös volt hajdúnál, huszárnál, az előbbinek lábbelije a bakancs, fővege a kucsma, fegyverzetét puska, kard, fokos, csákány (v. buzogány), sőt ha puska nem volt, nyíl és lándzsa alkotta.

Vitéz, de rendetlen csapatok. Básta maga sem gondolt szervezésükre, mert a portyázásokban, requirálásoknál s ellenségeinek hasonlóan szervezetlen csapatai ellen így is beváltak. Csekély zsoldjukat erőszakoskodással, rablással növelvén, úgy fölprédáltak mindent, hogy az erdélyiek sokáig megemlegették Básta hajdúit.¹

Legfontosabb szereplésük a Bocskay fölkelése, mely úgyszólván egészen az ő nevükhöz fűződik. Bocskayt hajdúkirálynak is nevezgették, minthogy hadainak legnagyobb, legmerészebb és legfélelmetesebb része a hajdúság volt. Az egész vállalkozás aligha sikerült volna, ha a királyi zsoldban álló hajdúk oly lelkesen és olyan nagy számmal nem pártolják a nekik rokonszenves ügyet. Egyedül neki köszönheti Bocskay első diadalát Álmosdnál, ahol az átpártoló hajdúk Peiznek 3500 emberét majdnem teljesen levágták. Még az oszgyáni harcon sem volt Bocskaynak más katonája,² mint 4000 hajdú és ugyanannyi paraszt. Básta maga is tudta és írta, hogy Bocskaynak a hajdúk alkotják a főerejét. Bizonyára közülök, mint legdédelgetettebb és leghűbb katonák közül került ki annak a testőrségnek a fele, melyet a szerencsi gyűlés szavazott meg a fejedelemnek és amelynek másik felét a szabad városok állították ki. Káthay kancellár írja a kassaiaknak,³ hogy a testőrség másik 500-ából 130 embert Kassának kell adnia és eltartásukra ez a város évi 6217 forinttal és 90 dénárral tartozik. Ez volt „István királynak,”

¹ Szamosközy, Hidvégi Mikó, Gyulaffy stb.

² Istvánffy: Hist. Liber XXXII. 501. old.

³ T. T. 1904/5. Bocskay levelei Kassához.

mint később mondták volna, palotás serege, amely a harcokba nem ment, csak a fejedelemmel, míg kevésbé szerencsés társaik künn harcoltak, sebesedtek a harcmezőn. Valamennyiöknek összes száma tekintélyes. Komáromy szerint a Szabolcsban letelepített 9500 hajdún kívül még vagy 20,000 várta fegyveres szolgálatainak a hazáért és vallásért vérelhullásának hasonló jutalmát.¹

Míg a hajdúk főideje a fölkelésre esik, addig a másik nevezetes csapatnem, a naszádos sereg a török háború vízi ütközeteiben jeleskedett. Hadi eseményeink méltatói általában kevesebb figyelemben részesítik vízi katonáinkat, mint megérdemelnék. Pedig a törökök dunai hajóhada ellen, továbbá seregszállítások és várostromok alkalmával e naszádosok a vízen és szárazon jó szolgálatot teljesítettek és a 15 éves háború idején az idegen hajós főkapitány alatt harcoló német hajók mellett elég gyakran önállóan is sok nevezetes dolgot vittek véghez. Így 1594-ben több helyütt szerepeltek, de a német hajósok tehetetlensége miatt, — német kapitánynak lévén alárendelve — nem sokra mehettek. Esztergom sikertelen ostrománál a németek 13 gályája, 50 naszádjá mellett 25 magyar naszád volt jelen; ugyanez évben a német flotta Győr ostrománál szenvedett nagy vereséget a török hajórajtól. Ezeket szinte üldözte a szerencsétlenség. De amily csúfos volt a német, vagy az együttes hajóhad működése, olyan dicséretreméltó volt a magyar naszádosoké, mihelyt csak egy kicsit szabadon mozoghattak. A budai kíséret alkalmával² Pálffy hajóstámadása volt az egyik főtényező. Huszonöt török hajót gyújtottak föl. Pestnek 1607-ben történt elfoglalásakor az összekötő hídát Eörsy Péter magyar naszádosai pusztították el; de legdicsőbb haditényük a tolnai vízi-csata volt. Teljesen önállóan harcoltak, Pálffy volt a vezérük, csak pár száz volt az idegen, nem csoda, ha diadalt arattak.³ Pálffy a komáromi kapitány 1600 hajdújával, néhány század idegen katonával hajóra szállt és a Dunán levezve először a bácsi

¹ A telepítésről az 1609. év 9. §. és 1618. év 1. §-a intézkedik.

² 1598. évben.

³ 1599. évben.

béget verték és fogták meg, azután pedig az Aldunáról jövő, 130 hajóból álló szállítmánynak a hajós és szárazföldi seregét győzték le. A zsákmányt elvitték vagy elsüllyesztették és nagy diadallal hazatértek.

Komárom, Újvár, Esztergom, Sellye voltak a főfészek. Régi idő óta szervezett tényezői voltak ezek a magyar hadakozásnak. Születésükre nézve magyarok és szerbek, edzett, vízenélő népség. Hogy a szervezetükről is szóljunk, már Mátyás óta a vízi végházak, u. m. Komárom, Keve, Zimony, Pétervárad stb. környékén levő királyi birtokokat birták mintegy hűbérül és sok kiváltsággal voltak felruházva. A szervezetük családias, patriarchalis volt. A tizedesek után a kebelükből választott vajdák voltak a nevelő, oktató, fegyelmező tisztjeik és valamennyien a naszádos főkapitány alatt állottak. Egy-egy naszádnak rendszeren 30 emberből álló és katonailag szervezett legénysége volt, akik a hosszú, keskeny hajók orrára felhúzott ágyúk kezeléséhez is értettek. Legfőbb székhelyük, Komárom szerepel leggyakrabban történetükben. A tizenötéves háború delelőjén is a komáromi várparancsnok, a hős Pálffy Miklós báró vezeti őket sokszor nagyon is jelentős harcaikban. Lelkes és lánglelkű vezérük halála után azonban mind csekélyebb szerepet játszanak.

De a legnagyobb jelentőségre e korban végvári katonáink, a *confinarii* emelkedtek, minthogy összes hadviselésünknek, honvédelmünknek alapja, váza a várrendszer volt. Tudta ezt a hadakat intéző bécsi tanács is, hogy a végvárak képezik az ország végső menedékét, fennmaradásának egyedüli zálogát.¹

Az előző századok gazdag nemesei a kor szokásához képest várakat építettek maguknak. Mikor aztán a török bejött, a határokon álló várak láncolata képezte továbbterjeszkedésének egyetlen akadályát. A védelem kimerült, a háború viszontagságai közben vagyonában megfogyatkozott nemesség sorra átadja várait a királynak, az államnak, úgy,

¹ 1595-ben pl. azért kérik a végerőkről és katonáikról való gondoskodást, mert „*ceatum enim est, frustra, has constitutiones fieri, nisi confiniis & militibus sufficienter prospiciatur.*”

hogy körülbelül 110 vár úgyszólván egészen királyi kézre került. Ezek közül 88 állott Eszterházy szerint a végeken. De nagyobb erősségeken, várakon kívül számtalan erődtett városka, castellum, megerősített monostor, curia, földdel tömött kettős sövénnel és árokkal körülvett „palánk“ és több efféle hely is elősegítette a védelmet. Ezek voltak hazánknak akkor minden mezei seregnél hatalmasabb őrizői, ezeknek a falain, vagy sövényein csapott össze legtöbbször a két ellenfél, ezeknek a köveit-rögeit öntözte a legtöbb kihullott vér és itt volt a magyar vitézségnek legigazibb próbahelye. A mi felünkön álló várak védelmében, vagy az ellenség hasonló „végeinek“ kiostromlásában szerezték nemzeti hőseink legnagyobb dicsőségüket és ezeknek a gyakran megtörtént feladása, elárulása mutatta meg az idegen katonaság gyáva tehetetlenségét.

A végvárak fénykora nem a tárgyalt időbe esik. A XV. század közepe az a lovágkornak nevezhető világ, amikor a magyar nemes ifjak az egyes várakba mentek hadimesterséget tanulni, amikor ott az ország legjobb nevű ifjai vitézkedtek ráró lovaikon. Igaz ugyan, hogy inkább bravúros virtuskodás volt ez, mint rendszeres harc, igaz, hogy a hatalmas, kitűnően szervezett török hadak ellen ilyen harcmóddal nem sokra lehetett menni, de mégis, nemcsak szép, hanem fontos és következményeiben messzekiható volt ez a hadiélet. Maroknyi csapatokban, látszólag hasztalanul hullottak el a daliák, de a kiöntött vér termékeny talajra hullott. „A véres küzdelmek hőskölteménye e nemzedék élete,“ mondja Acsády. A fiak és unokák szentül megőrizték őseik vitézi emlékét s a Szondyk, Dobók, Zrinyiek példája gyújt és lelkesít ma is.

Igy volt a század közepén.

Saját korának s a XVI. század végének zsoldos confinariusaira, a sokszor idegenektől, legtöbbször vegyes néptől őrzött, tőlük nem egyszer feladott és romladozó véghelyekre gondolt Eszterházy,¹ mikor azt mondotta: „Non sic olim, sed confiniis in statu integro constitutis et salutis ardebat

¹ Opinio. M. T. K. K. 567. oldal.

plane Regem et Regnum exhibenda . . .“ Mintha csak Balassi versét hallanók! De Balassi elesett az esztergomi várárkokban s a végek vitézlő nemes népsége elfogyott . . .

Most már legtöbbször idegen áll a honfi helyén, érdektelen, önző zsoldos, aki, ha valamivel nincs megelégedve, vagy, ha az ellenség száma egy kissé nagyobb, akár erőszakkal is átadja a legerősebben épített, legjobban fölszerelt várakat.¹ Pedig ilyen várunk ugyan kevés volt.

Ami az építést illeti, itt nem terjeszkedhetünk ki alaposan a nálunk divatos magyar-erődítmények, sövény-fonások, föld-bástyák ismertetésére, csak általában jegyezzük meg, hogy sokféle rendszer uralkodott hazánkban. Építettek ó-olasz, francia, burgundi mintára. Az első, aki az erősítésekről tudományosan értekezett, hazánkfia Dürer Albert, a híres festő volt és a mi városaink nagy részét is az ő tanítása szerint erősítették. Nálunk azonban az erősítést inkább a természettől várták; példaképen hozom fel Szigetvárt, Fehérvárt, Temesvárt, ahol a mocsarak, Győrt, Komáromot, ahol a nagy vizek alkották a legnagyobb erősséget. Kanizsa, — amint Istvánffy leírja, — mintaképe a XVI. sz.-i magyar várnak. Hosszukás négyszög alakú, az elővédek előtt jókora távolságban van a 16 láb széles árok. Mocsaras vidéken fekszik, posványos és nem szabályozott folyású vizek között; hozzá még az egész környék sással, náddal van benőve. Annál bajosabb a vár megközelítése, mert a környező dombvidék miatt a víz folyását másfelé vezetni nem is lehet.

A tűzi fegyverek, különösen az ágyúk tökéletesedése folytán a régi, egyenesvonalú erődítések nem feleltek meg, azért már a XVI. század második felében mindenfelé az olasz Sanmicheli módja szerint, szögletes falakat kezdenek építeni, kiálló élekkel és egymást védő, egymással majdnem szembenálló, kiugró bástyákkal. Micheli 1527-ben építette ezen módszer szerint Veronát és már 1552-ben Szolnokot az olaszok nem rondellákkal, hanem 5—6 szögletű bástyákkal erősítették meg. Ismerték az egymással összeköttetésben

¹ Győrt, Egert, Fehérvárt, Esztergomot, Pápát stb.

álló, várláncot alkotó kastélyrendszert is.¹ Így építette Oláh Miklós Érsekújvárat 1550 körül.² Ez szolgált azután jó ideig mintául a későbbi váraknak. Szabályos hatszög alakú volt, legnagyobb részben széles bástyákkal, azokon ormokkal és lőrészekkel az ágyúk részére.

A vár építkezéseire, földmunkákra, erősítésekre országgyűléseink eleinte csak a vidékbeli jobbágyokra, majd kijelölt egész megyék jobbágyaira is 6 napi vármunkát szabtak évenként. Végváraink fönntartásához azonkívül még külső országbeliek, a Habsburgoknak az illető várakhoz legközelebb eső örökös tartományai is hozzájárultak. Így a horvát várakat Karintia és Krajna, Szlavónia várait Stiria, a bániakat (375 magyar gyalogos eltartásával) Szlavónia, Győrt és hozzátartozóit Ausztria, a kassai generalátust Szilézia segítézte. A többinek, a bánságnak, Kanizsa környékének, Újvár kerületének az eltartására és fölszerelésére pedig a csehek és morvák adóztak. Ebből érthetjük meg azt, hogy országgyűléseink, — természetesen a saját segítségük mellett, — miért fordultak oly gyakran a királyhoz, ha a végvárak istápolásáról van szó. Bocskay fölkelése idején a várak csak nagyon kevés szerepet játszottak. Nem mintha nem állottak volna a hadak útjában, hanem mivel megostromlásuk alig került időbe és erőfeszítésbe; egyrészt, mert a föld népe mindenütt a támadókkal lévén, az élelemből hamar kifogytak, másrészt a várakban levő őrség magyar része nem szívesen harcolt az ostromlók ellen, úgy, hogy a labanc Pozsony, Sopron, Eperjes, Murány, Nagyvárad, meg az erős Komárom kivételével valamennyi végház a fölkelők kezére jut. A magyar őrségeknek ekkor tapasztalt elpártolása miatt nem bíztak a német parancsnokok a magyar katonában és el is bocsátották őket a szol-

¹ Illésházy írja 1599-ről, hogy Pálffy Esztergomnál „a szt. Tamás hegyén egy kastélt csináltata és attól fogva az Dunáig Kakat felé 4 kastélt csináltata, mél árkokot környüle, egyiktől az másikhoz is árkokot, mely árkokból az másikhoz járhattak.“ 69—70. oldal.

² Matunák a Századok 20. köt. (1896.) 341. o. kimutatja, hogy Várdai érseksége alatt 1545-ben épült Érsekújvár. Szilágyi megjegyzi, hogy Oláh alatt is épült még, mert Oláhújvárnak is nevezték.

gálatból, mint pl. Oettingen gróf,¹ aki nemcsak a régi magyar gyalogosokat, hanem még a naszádosokat is elküldte. Ezek azután csak bosszúból is Rédey táborába mentek.² Ebben az időben keletkezik az a bizalmatlanság a magyar végbeliek iránt, amely nem engedte meg, hogy a Bécs előváraiul szolgáló dunai végházak magyar kézen maradjanak. A bécsi békében is kikötötték, hogy in partibus Danubianis két végvárnak külföldi lehessen a kapitánya. Most szentesítették tehát azt, ami a háború folyamán úgys szokásban volt: idegen parancsnokok és katonák behozatalát nemcsak az országba, de ami fontosabb, a várakba is.

¹ Győri parancsnok volt.

² Istvánffy beszéli a XXXIV. könyvben. 511. oldal.

Hadviselés.

A XVI. század végső évtizede a hadászat (stratégia) fejlődésében jelentékeny időpont, amennyiben úgy nemzeti harcmódunk, mint az akkor általánosan divatos iskolás hadviselési mód tekintetében érdekes tanulságokkal szolgált. A középkori embernek ember ellen és vaktában egymásra tálló csapatoknak csapatok ellen való küzdése a renaissance terjedésével bizonyos antikizáló, modoros, iskolás irányzatnak engedte át helyét.

Előbb szabályok nélküli verekedés, vasba öltözött emberek nyers erejének durva összemérése, most a régiek mintájára harci alakzatokban való gyönyörködés dívott. Az ember természete minden újításban erősen gravitál az egyoldalúság felé. Most, a XVI. században a hadviselés főlényege a hadak jártatása, ügyes és gyors mozdulatok, ide-oda való mozgások, az ellenség kibőjtölése, az elsáncolt táborok mögött hónapokig tartó várakozás voltak a jellemzői ennek a tudóskodó iránynak; tipikus katonái a condottierik, ideálnak tartott eredménye pedig az aughiarri csata. Az európai harcterekről áthozták mihozzánk is és a 15 éves háború stratégiailag azért nevezetes, mert kimutatta, hogy ennek az ósdi rendszernek vaskalapossága a törökök könnyed, észszerű hadviselésével szemben lehetetlen.¹

A cinquecento hanyatló Olaszországának kalandor természetű fiai mint politikai kóbor lovagok (Fabiani, Concini) és mint katonák elárasztották Európát, első sorban pedig a Habsburgok birodalmait és elvitték magukkal metodizmus

¹ R. Horváth: „Zrinyi hadtudományi munkái.” Bevezetés. — Ipolyi: Hadtört. fejlődése. Századok. 1879. 54. oldal.

néven ismert stratégiájukat. Így kerültek ezek hazánkba is a Bástákkal és a Gonzagákkal. Hogy hogyan érvényesült, azt már eddig is láttuk. Pedig minden kedvező volt. A török hatalom gyengülő félben, katona, zsoldos, fölkelő tetszés szerint. Anyag tehát volt. Csak szervezni, rendezni, összetartani kellett volna. A fegyelmet szigorítva, jó katonaság lett volna az itt harcolókból.¹ De a fegyelem első kelléke az élmezőny jósága. Ezzel azonban akkor nem sokat törődtek.

Az egész hadjárat alapja a várrendszer. A várak védelme és ostroma a németalföldi háborúk tapasztalataival nagyot fejlődött. Az eredmények csak sokkal később jutottak érvényre a hadászatban, de az ott működő spanyol seregből áttett tisztek és mérnökök sokat hoztak ide magukkal. A sáncépítésben, hadiszerek készítésében, — mint egy hadi tudósítás mondja, — a magyarok sokkal ügyesebbek az idegennél. Az aknákat és ellenaknákat a töröktől már eltanulták, de sok tűzészeti dolgot, mint például a petárdát, Mansfeld gróf ismertette meg velük. Pálffy mindjárt hasznát vette Győr, Tata ostrománál, de sőt a tolnai vízi csatában is.²

Lehet mondani, az egész háború a végek körül forog. Vagy tisztán csak a meglevő várak védelmére szorítkoztak, vagy pedig összetoborozván nagyobb seregeket új várak elfoglalására indultak, de oly seregről, amely fölkeresve az ellent, ahol éri ott megtámadja és olyan tervről, amely szerint szakadatlan, nagy győzelmekkel az országból a törököt kiverjék, — ebben az időben szó sem volt. Az egész háború, valamint minden előző török háború sikertelenségének titka az, hogy egy országból a befészkelődött ellenséget védelmi stratégiával kivenni nem lehet.

A hadjáratok nagyjában így folytak le: Összegyülekezik a szép számú sereg, (40—60.000) kedvező helyen elsáncolja magát és vár. A török várakat foglal, országrészeket hódít, de a keresztény sereg az egyszer elfoglalt és megerősített

¹ Hiszen hazánkat akkor mindenfelé vitézek iskolájának tartották. Alba herceg, a Németalföldek lenyűgözője is itt szeretett volna a „teljes hadi dicsőségért harcolni.“

² Schwarzenberget is „fapuskásnak“ hívta a török.

táborhelyét nem változtatja meg. Ez a veszteglés mellesleg mindig az illető megyék lelketlen kiélését jelenti. Mikor aztán nem kaphatnak több élelmet, a katona zúgolódní kezd és vagy mielőtt törököt láttak volna, feloszlik a tábor, vagy pedig egy várat kezd ostromolni. Az ostrom is inkább megszállás kiéhezdetéssel és nem tüzérharcok, éjjeli és nappali cselek és támadások szerves láncolata. A spanyolok hadviselése par excellence, még óvatosabb mint a németeké. Az eszközök kimerítése, az ellenség kifárasztása az egyetlen céljuk. Minden átmenetet, minden útvonalat megerősítenek. Így tartott ez egészen a XVII. század közepéig. Montecuccoli, akiben pedig sok volt az ódsiság, már azt tartotta, hogy csak az ellenségnek elkerülhetetlen városokat kell megerősíteni.¹

Ami a taktikát, azaz a felállítást és a csataterén való mozgást illeti, az is nagyon célszerűtlen. Nem vették tekintetbe az akkori ágyúk már elég fejlett állapotát. A német a vértés lovasait nagy, nehéz tömegekben, mély oszlopokban (Haufe) állította fel és így is mozgatta őket, úgy, hogy az ágyúk egész sorokat separtek el. A spanyol meg² lándzsás csapatjait tömör négyoszlopokba állítja. Ezt még Montecuccolinál is megtaláljuk, bár a harmincéves háborúban Gusztáv Adolf, az északi hős, már jó példát adott a hosszú, sekély gyalogsági sorok, az ugynevezett csatárlánc alkalmazására.

Megtörténik néha, hogy az ellenség vakmerősége, életrevalósága mégis nyílt harcra kényszeríti őket. Ha vereségre fordul a kocka, elzúllik, tönkremegy az egész sereg; ha győznek, éppen az óvatosságnak keresztelt lassúság miatt nem tudják győzelmüket kihasználni. Ezért nem tudott pl. Básta az ő bonyolult, kevésbé elhatározó harcaival Erdélyben végkép meggyökeresedni. A hadviselésnek eme módja ellen fakad ki Magyar is, mikor az ő egyszerű szavaival azt mondja:³ „Fottig vágd ellenségedet.“ „Nem tudunk az győ-

¹ Az egész kép Illésházy, Istvánffy, Szamosközy adatai alapján készült.

² Ahol kevesebb volt a lovasság.

³ IV. 171. oldal.

zedelemmel elni . . . hanem vagy meg lassodunc, vagy haza terünk . . .” És a hazátlan kalandoroknak és zsoldosoknak ez a pénzt és időt fecsérő, életüket kimélő hadviselése, meg az őket követő, az őiskolájukban tanult német kapitányoknak lassú, huzavona hadjáratása a szenvedett vereségek dacára mindaddig eltartott, amíg XIV. Lajos hadjáratai a következő század második felében gyorsabb, elevenebb szellemet nem kölcsönöztek a poshadt német hadászatba. A francia szolgálatban tanult lotharingiai Károly és Savoyai Eugén aztán ki is verték a törököt. Térjünk át azon magyar csapatok hadviselésére, amelyek szerencsések voltak magyar vezér alatt szolgálni.

Nálunk ebben az időben (1593—1608) a kiállított hadcsapatok nem voltak huzamosabb, nagymérvű hadjárat viselésére alkalmasak. A telekkatonaság csak addig szolgált, amíg megfizették;¹ mihelyt kitelt az ideje, hazament, még ha a legégetőbb szükség lett volna is rá. Amúgy is gyakorlatlan, össze nem szokott nép volt.

A nemesi fölkelés kevés hasznát az 1602.-i országgyűlés maga is elismerte.²

Állandó hadiszolgálatra legjobbak, leggyakorlottabbak és az általános rendetlenségben még legfegyelmeltebbek az urak bandériumai. Ami dicsőséges, lélekemelő van ezen évek haditörténetében, ami érdemesebb, bátrabb haditett van ebben a háborúban, azt ezek cselekedték saját — magyar — kapitányaik alatt. A turai csata, Rimaszabadka, Divény, Fülek, Buják, Kékkő és még vagy tíz vár elfoglalása az északi határon mind Zrinyi, Nádasdy s a felvidéki urak és bandériumaik műve.

A csatamezőn dívó magyar szokásokról több vonást nyújt nekünk Magyari.³ Először is utal arra, hogy csapatvezetőink nem szoktak gyorsan intézkedni és ajánlja, „hogy hevenyében fogjunk a dologhoz.” Nem dicsérheti azt a szo-

¹ Hat, néha csak egy hóig.

² Corp. Jur. 1602. 9. §. . . . quod personalis Statuum insurrectio non adeo sit utilis . . .

³ Magyari i. m. IV. 140—171.

kást, hogy az első ütközetre a vitézeknek csak az illő-fillője bocsáttatik, kiken jobb szívet vesz az ellenség, mely tudós, vitéz embereket valogat előljáróban. Nagyon hibáztatja azt is, hogy az összecsapás után hamarosan hátat adnak és nem tartanak ki szívósan a harcban, aztán hogyha megverték az ellenséget, mindjárt a zsákmánynak, mely miatt sokszor az ellenség „csoportot vevén . . . nekik fordul és jól megosztja köztük a prédát.”¹

A magyar harci kedvhez és ügyességhez hozzájárult, hogy akkoriban jeles fővezér volt a csapatok élén: Báró Pálffy Miklós. Az ő parancsnoksága alatt 1593-ban Zrinyi, Nádasdy „az urakkal, végbeliekkel, ország népével (tehát színmagyar sereggel) verik meg a 25,000 főnyi törököt Pákozdnál.”²

Az idegenek Győrön sarkalló tervével ellentétben Pálffy azt tartotta, hogy nem szabad a többi végvárakat sem föl-adnunk, Budánál kell összegyűlni, különben a török „mind elveszi a végházakat,” a bennevalók „szíveket vesztek” és nem fognak védekezni: „jobb is volna az ellenség házában víni velek, hogynem mint a magunk házában hozni őket.”³

Pálffyban a régi magyar, Hunyadi-féle, gyorsmozgású, határozott, szinte merész föllépés volt a fő. Valóságos anakronizmus kora megfontoló, halogató, gyávaóságig óvatos hadviselésében. A 37 napos híres felvidéki hadjárat⁴ után öt évre gyorsaságának, merészségének újabb jelét adta. Győr és Tata váratlan bevétele után nyolc nap alatt nyolc erősséget foglalt el, köztük Palotát, Veszprémet, Gesztet. Pálffy megmutatta, hogyan kellett volna vezetni az egész háborút, ha eredményt akarunk elérni. De az udvar bizalmatlansága nem engedte magyar kézbe a fővezényletet, az idegenek közül pedig csak Mansfeld és Russwurm voltak rá méltók.

Bocskaynál találkozunk hosszú idő óta először önálló magyar seregek kompakt hadviselésével, egészen magyar

¹ Ez volt a mezőkeresztési csata elvesztésének az oka.

² Salamon F. Török hódítás M.-on. 155. old.

³ Illésházy, i. m. 44. old.

⁴ 1593-ban.

hadak céltudatos, egységes vezetésével és olyan katonákkal, akiknek nem csupán a zsoldért, hanem hitért és hazáért küzdve győzelem a céljuk.

A fölkelés idején nem beszélhetünk kitűnő vezérekről, jó vagy rossz stratégiáról, mert ezekre úgyszólván szükség sem volt. A fölkelés első napjaiban a legközelebbi ellenség, Belgiojoso így állott haderő dolgában: Seregének legérdemesebb része, a hajdúk elpártoltak. Más része, Pecz csapata éppen ezen hajdúktól levágatott, ő maga Nagyváradon elszigetelve, Kassa, a székhely nyitva a felkelők számára. Ezt hamarosan el is foglalták a hajdúk és ezzel elvágván a Nyugat-Magyarországból Erdélybe vivő utat, a sok urat cserélt Erdély ismét kiesett a király kezéből.

Kassa lett ezentúl Bocskay hadműködési alapja, itt gyártották a puskaport, itt öntött ágyút a híres Mátyás János¹ és innen mentek ki a rendeletek a főparancsnok Homonnayhoz és a városokhoz, a levelek a törökökhöz, meg Illés-házyhoz stb.

Mikor Básta föl szabadította Esztergomot az ostrom alól, 15,000 emberével Bocskay ellen indult. Meg is verte az oszgyáni és edelényi harcokon, de zsoldtalan katonáit a mindenünnen felzúduló ellenséges nép közt nem élelmezhetvén, zúgolódó seregével nyomról nyomra nyugat felé kényszerült hátrálni, miközben a hajdúk, ahol csak lehetett, meg-meg-támadták. Úgy, hogy azt lehet mondani, Bástát nem a fölkelés katonái, hanem erkölcsi ereje, az ellenséges közérzés, a sérelmeinek tudatára ébredt nép gyűlölete söpörte el.

Innen kezdve a fölkelők csak várakat foglaltak. Ostromaik csekély kivétellel² mind sikerültek, mert az idegen őrség kevés, az is gyáva volt, a magyarok Bocskay-ékkal tartottak, a körülalakó magyar nép nem adott élelmet a szorongatott váraknak és mindezeken kívül a törökökkel kötött szövetség értelmében minden egyes közeli török vár kiindulási pontul, alapul szolgálhatott a további operációkra.

¹ Kassa 1650.-i fegyverlajstroma. Századok 1877. Fejérpatak: Érsekújvár. 179. old.

² Például Eperjes ostrománál kudarcot vallottak.

Síkföldi csatákat, elevenebb harcokat csupán a kalandos Németi Gergely hajdúi állottak lenn a Dunántúlban, ahol Ibrahim török és tatár segédcsapataival még Stiriába is becsapkodtak. Ez a hadosztály igazán a könnyed, ravasz cseltvető, gyorsanmozgó török harcmód szerint intézte merész bravourjait. Hogy csak egy esetet említsek, a sümegi harcot mondom el Istvánffy után.¹

A Sümegyet ostromló Németi és Ibrahim csapatait a stiriai főkapitány: Rindfad, meg azután Keglevits és Batthyányi megtámadják. Az ellenség elé jött hajdúság a törökökkel együtt vereséget szenved, de a megverteket nem üldözi a kényelmes zsoldos csapat, hanem győzelmét ki nem használva a közeli erdőben elpihen és szórakozni, mulatozni kezd. A hajdúk azonban csakhamar összeszedelőzködnek, visszatérnek, meglepik és végkép leverik a dőzsölő sereget. Mintha csak az ősmagyarok eredeti, ötletes csatározásairól olvasnánk!

Igy vitézkedtek a hajdúk a Dunántúlban, mikor az északi seregek megunva a hosszas tétlenkedést immár oszladozni kezdettek; a hosszú nyúlt tanácskozások végüket érték, megkötötték a háborút bezáró bécsi békét és zsákmánnyal, fejedelmi donációval gazdagon, vallásuk és hazájuk szabadságát (legalább egyelőre) biztosítva, hazatértek, véglegesen megpihentek a hosszas harcok kimerült veteránjai.

¹ Istvánffy XXXIV. 511. old.

Befejezés.

A megtett úton visszatekintve, az útközben látottak emlékét visszaidézve észrevesszük, hogy ez az egész kis értekezés a magyar erővel, létezésének, fontosságának, milyenségének a kérdésével foglalkozik.

Magyarország akkoriban éppen olyan medre volt a germán és ozmán elem összezapó árjainak, mint amilyen harctere lenne most, — ha elvesztené független állami lételét, — a pánszláv és pángermán törekvéseknek. Akkoriban, ha két ellenség közt egy hazáját fönn akarta tartani a magyar, fontos, sőt égetően szükséges volt, hogy katonai ereje legyen. Volt is. Éppen ez a rövid időszak, e csekély 15 esztendő mutatja tán a legszebben, hogy szakgatottságában is mily ügyes volt a magyar. Pénzével és vérével rajta volt, hogy a Habsburgoknak lehetővé tegye a százados ellenség meggyöngítését, aztán a hanyatló törökkel kezét fogva kivívja vallási és alkotmányos jogainak elismerését a Habsburgokkal szemben.

Láttuk, hogyan szavazták meg, hogy állították ki, hogyan szervezték őseink azt az erőt, mely politikájukat támogassa, láttuk a katonák életét a táborban, harcmódjukat a csaták mezején, még csak az van hátra, hogy befejezésül megfélel-jünk arra a kérdésre, vajjon ezzel az erővel, a tömérdek vér és pénzáldozattal milyen eredményeket értünk el.

Az eredmények egyike inkább világtörténetileg, másika inkább nemzeti szempontból nagyon jelentős.

A hosszú ideig tartó fáradságos küzdelemben végre fordulóponthoz értünk. Az örökös, szügyenteljes vereségek után a 15 éves háború már szép és dicsőséges győzelmekeket mutathat és a török győzhetetlenségének babonája oszladozni kezdett. A porta első ízben nyilvánítá felhívatlanul a béke-

egyezkedésre való hajlamát. A dölly napjai elmúltak. A zsitvatoroki béke az a határkő, mely az ozmánok magyarországi előhaladásának netovábbat mondott. Ezentúl a török hatalom fokozatos hanyatlásnak indult, támadó erélyük hosszú időre megfogyott, a következő „hatvan évi időköz alatt tartózkodnak az általános támadástól s még az erdélyi ügyekbe is inkább politikájuk, mint fegyvereik által avatkoznak be.“

A magyar és erdélyi vezetőket egészen más, új eszmék, új gondok foglalkoztatják. A Bocskay után újabb fénykorát élő Erdély világpolitikát folytat (Bethlen, Rákóczi Györgyök), kitör az a nagy német vihar, amelynek előszele volt a mi fölkelésünk. A hosszú időre megtört töröktől való félelem helyét most közép- és kelet-Európában s így nálunk is, a vallásszabadság féltése foglalja el. A XVII. század a Bocskaytól megmutatott úton, a vallás és haza szabadsága jegyében halad és amíg a majthényi síkon a nemzet ereje ki nem merül, az egész századon a nemzeti fölkelések vihara söpör át.

Általában elmondhatjuk, hogy amíg a zsitvatoroki béke egy nagy korszakot zár le és a hódító török előrerohanásának egy át nem léphető határkövet állít, addig a bécsi békével záródó fölkelés csak előjátéka a század nagy küzdelmeinek és a békében kivívott vallásszabadság a jövő vérben született hajnalának derengő pírja csak.

TARTALOM.

	Oldal
<i>A háború előzményei.</i> Magyar állapotok. — Török viszonyok. — A harc kitörése.	3
<i>Hadiszervezet.</i> A hadállítás módjai. — A hadi adó. — A katonai beosztás.	8
<i>Tábori élet.</i> Tisztek. — Fegyelem. — Ellátás. — Rendtartás. — Egészségügy.	22
<i>Csapatnemek.</i> Könnyű lovasok. — Hajdúk. — Naszádosok. — Végvári katonák. — A végvárak fontossága.	30
<i>Hadviselés.</i> Nyugat-európai stratégia és taktika a XVI. században. — Magyar hadviselés a török ellen. — Bocskay stratégiája.	39
<i>Befejezés.</i> Áttekintés. — Eredmények.	46
